

ral *Philosophy*, 1996. – D. Hume: *Ekonomске rasprave*, 2004. – K. Marx, F. Engels: *Rani radovi*, 1967. – J. S. Mill: *Principles of Political Economy I–II*, 1848. – A. Smith: *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, 2007.

filozofija filma, područje suvremene filozofije umjetnosti koje proučava pitanja u vezi s filmskom umjetnošću. Filozofija se uz film vezuje na nekoliko načina. Filozofi mogu uzeti film kao jedan od indikativnih predložaka za demonstraciju svojega središnjeg nauka ili neke teze, kako su to činili neki filozofi od početka XX. st. pa do danas (H. Bergson, M. Merleau-Ponty, W. Benjamin, P. Weiss, A. C. Danto, F. Jameson, R. Scruton, G. Deleuze, S. Žižek i dr.). Filozofi umjetnosti, odn. estetičari, također mogu posebno razmatrati filmsku umjetnost, bilo u razbistravanju nekih temeljnih problema filozofije umjetnosti (npr. problem reprezentacije, imaginacije, istinitosti i fikcionalnosti, intencionalnosti i ekspresivnosti, singularnosti i multipliciteta umjetničkog djela, metodološka pitanja interpretacije umjetničkih djela, pitanje vrijednosti i vrednovanja i dr.), ili posebnih filmskih problema (npr. odnos filmske umjetnosti i drugih umjetnosti, odn. filmske umjetnosti i neumjetnosti, problem »posebnosti« filma – svodivosti ili nesvodivosti na druge umjetnosti, status drugih umjetnosti – npr. književnosti, kazališne postave, glazbe i sl. – kad su dijelom filmskog djela, osobiti oblici kognitivno-emotivnog doživljavanja koje se nalazi u raznim vrstama filmova, pitanje autorstva i ekipnog stvaralaštva i dr.). Takvim i drugim sličnim filozofskim i estetičkim problemima pozabavili su se mnogi filozofi umjetnosti i estetičari (S. K. Langer, R. Ingarden, G. Lukács, T. W. Adorno, A. Sesonske, F. E. Sparshott, K. L. Walton, P. Kivy i dr.), a neki se mogu percipirati i kao specijalizirani *filozofi filma*, odn. *filmski estetičari* (G. Cohen-Séat, É. Souriau, H. Agel, S. Cavel, N. Carroll, G. Currie, G. Wilson, T. E. Wartenberg, B. Gaut i dr.).

Filmski teoretičari, koji su se počeli sustavnije javljati od dvadesetih godina XX. st., u sklopu razmišljanja o prirodi filma, često se dodiruju pitanja ključnih za filozofiju umjetnosti i estetiku (o ontološkom statusu i epistemološkom učinku filma, kriterijima i osobinama po kojima je film umjetnost i sl.): B. Balázs, S. M. Ejzenštejn, R. Arnheim, A. Bazin, S. Kracauer, C. Metz, V. F. Perkins, D. Andrew, D. Bordwell, V. Sobchack, P. A. Sitney, D. Stojanović, A. Peterlić, F. Casetti, C. Plantinga, E. Branigan i dr. Filozofskom problematiziranju filma pridonose i pripadnici drugih humanističkih disciplina reakcije kojih su često bile i najranije

filozofsko-teorijski orijentirane reakcije na film (npr. psiholozi: H. Münsterberg, H. Wallon, R. Zazzo, J. Carroll, V. Brooks, J. Anderson; sociolozi: A. Hauser, A. Tudor, P. Sorlin; povjesničari umjetnosti: E. Panofski, E. Faure; lingvisti, književni teoretičari i književnici: A. Malraux, R. O. Jakobson, B. M. Ejhenbaum, J. Mukařovský, I. Hergešić, R. Marinković, J. Agee, R. Barthes, P. P. Pasolini, J. M. Lotman, U. Eco, S. Sontag, S. Chatman i dr.).

Neki su filozofski pravci imali jak utjecaj na filozofska razmišljanja o filmu pa su se prema njima artikulirali i odgovarajući, istovjetno imenovani, pravci u filozofiji filma. Tako se je, primjerice, u novije doba na tragu fenomenologije artikulirala *fenomenologija filma* (npr. nakon ranih radova M. Merleau-Pontyja i R. Ingardena u novije su doba predstavnici tog pravca A. Sesonske, V. Sobchack, A. Casebier, D. Andrew i dr.). Semiološki pokret u humanističkim disciplinama iz prve polovice XX. st. razvio se od 1970-ih u području teorije i filozofije filma u *filmsku semiologiju* (odn. *semiotiku filma*), koja se poslije povezala s psihoanalizom (R. Barthes, C. Metz, U. Eco, P. Wollen, J. Lotman, J. M. Peters, D. Stojanović, K. Silverman, T. de Lauretis, A. Kuhn, W. Buckland, D. Chandler i dr.), koja je, kao svojevrsna filozofija psihe i psihičkih oblika društvenosti, od druge polovice 1970-ih dobila svoj ogranak u *psihološkoj teoriji filma* (C. Metz, J.-L. Baudry, R. Bellour, D. Dayan, L. Mulvey, E. A. Kaplan, A. Kuhn, S. Žižek, R. Allen i dr.). Psihoanalitički pristup dijelom se je preklapao s *marksističkom, kritičkom teorijom filma*, koja se prvo javila kao komponenta ili kritika klasične teorije filma, psihologije i sociologije filma (L. V. Kulješov, B. Balázs, H. Powdermaker, P. Tyler i dr.), ali se također javlja u sklopu tradicije kritičke teorije (W. Benjamin, T. W. Adorno, N. Burch, F. Jameson, S. Heath i dr.), a potom se blisko povezuje s psihoanalizom, osobito u »teorijama aparature« (J.-L. Baudry, C. Metz, D. Dayan, J. Copjec, A. M. Doane i dr.), te filmskim studijama u sklopu kulturalnih studija u 1990-ima i nadalje, također povezano s feminističkom teorijom (R. Dyer, P. Cook, J. Staiger, G. Turner i dr.). Od 1980-ih među anglosaskim filozofima što pripadaju analitičkoj tradiciji kao rezultat sustavnog zanimanja za film razvila se *analitička filozofija filma* (N. Carroll, G. Currie, J. Levinson, P. Livingston, B. Gaut, K. Thomson-Jones, A. Kania, D. Davis i dr.), a jedno je njezino krilo, kao i krilo filmskih teoretičara, pod utjecajem suvremene kognitivne znanosti razvilo *filmski kognitivizam* kao posebnu filo-

zofsku i filmsko-teorijsku struju (D. Bordwell, N. Carroll, G. Currie, C. Plantinga, J. Smith i dr.). Potkraj XX. i početkom XXI. st. pod utjecajem djela francuskog filozofa G. Deleuzea (*Film 1 – slika-pokret; Film 2 – slika-vrijeme*) razvila se svojevrsna *delezijanska filozofija filma* (R. Bogue, D. Martin-Jones, P. Pisters, D. N. Rodowick, A. Powell, G. Flaxman i dr.).

Povezanosti filozofije i filma pridonosi činjenica da se početkom XXI. st. uočava da se neki filmovi doživljavaju kao izrazito »misaoni«, »refleksivni«, odn. da naglašenije tematiziraju neka filozofska pitanja pa se u sklopu filozofije filma razvio pristup filmu nazivan *film kao filozofija* (T. E. Wartenberg, N. Carroll, P. Livingston, O. Pourriol i dr.) ili *filmozofija* (D. Frampton), popraćen valom populističkih knjiga posvećenih »filozofiji« ovog ili onog filma ili televizijske serije. S tim je poimanjem filma kao mogućeg očitovanja filozofskog odnosa prema svijetu vezan i didaktički pokret u podučavanju filozofije koji nastoji približiti filozofske probleme i pojedine pravce filozofskog razmišljanja uzimajući filmove kao predloške za raspravu i analizu, pa se za takva didaktička nastojanja rabi naziv *filozofija s pomoću filma* (M. M. Litch, R. Fumerton, D. Jeske, B. Porter i dr.).

Iako je u filozofskim razmatranjima filmska tematika prisutna već od doba zreloga nijemog filma, *filozofija filma* kao samostalna disciplina nastala je tek kasnih 1980-ih s ranim utjecajem knjiga *Viden svijet: refleksije o ontologiji filma* (1971) S. Cavella, *Filozofija filma: epistemologija, ontologija, estetika* (1987) I. Jarviea te *Filozofski problemi klasične filmske teorije* (1988) N. Carrolla.

H. Tć.

Lit.: R. Allen, M. Smith (ur.): *Film Theory and Philosophy*, 1997. – D. Bordwell: *O povijesti filmskog stila*, 2005. – N. Carroll, J. Choi (ur.): *Philosophy of Film and Motion Pictures: An Anthology*, 2006. – N. Carroll: *The Philosophy of Motion Pictures*, 2008. – B. Gaut: *A Philosophy of Cinematic Art*, 2010. – C. A. Freeland, T. E. Wartenberg (ur.): *Philosophy and Film*, 1995. – L. Kovačević: »Filozofija pred iskustvom filma«, *Hrvatski filmski ljetopis* 13 (2007). – P. Livingstone, C. Plantinga (ur.): *The Routledge Companion to Philosophy and Film*, 2009. – J. Mitry: *Estetika i psihologija filma*, 1972. – A. Peterlić: *Osnove teorije filma*, 1977. – D. Shaw: *Film and Philosophy: Taking Movies Seriously*, 2008. – M. Smith, T. E. Wartenberg (ur.): *Thinking Through Cinema: Film as Philosophy*, 2006. – K. Thomson-Jones: *Aesthetics and Film*, 2008. – H. Turko-ović: *Umijeće filma: eseji o umjetnosti u filmu i filmologiji*, 1996. – T. E. Wartenberg, A. Curran (ur.): *The Philosophy of Film: Introductory Text and Readings*, 2005.

filozofija fizike, filozofijska disciplina koja proučava temeljna filozofska pitanja fizike kao što su tvar i energija, njihova gibanja i promjene u prostoru i vremenu, bit i svojstva prostora i

vremena, sastav tvari i s tim u vezi ideju atomizma, sile koje djeluju među sastavnicama tvari, mikropojave i makropojave, sve do kozmoloških pitanja o postanku i razvoju svemira, njegovoj budućnosti i sl. Također proučava fizikalne zakone koji upravljaju zbivanjima u materijalnom svijetu, a s tim u vezi načelo kauzalnosti, kauzalne i statističke zakone u prirodi, determinizam i indeterminizam i sl. Ovisno o aspektu koji ističe, f. f. bliska je filozofiji znanosti, koja naglašava epistemološku i metodološku stranu problema, pitajući se kako je moguće znanje o svijetu, koliko je ono pouzdano te kako se s pomoću znanstvenih hipoteza i teorija može doći do spoznaje vanjskog svijeta, kako u mikropodručju tako i u makropodručju i megapodručju. Pitanja o prirodi i svojstvima prostora, vremena, kauzalnosti i druga povezuju filozofiju fizike s metafizikom i s filozofijom prirode. Kao osnovne se teme filozofije fizike ističu filozofijsko tumačenje klasične fizike, filozofija prostora i vremena, tumačenja kvantne teorije, a u vezi s tim temama javljaju se pitanja (in)determinizma, (ne)lokalnosti, teleportacije, kompleksnih sustava, redukcionizma, holizma, realizma i antirealizma i sl.

Fizika je kao znanost bila sastavni dio filozofije, pa se tako od antičkog doba preko srednjeg vijeka sve do u novi vijek nazivala »filozofija prirode« (*philosophia naturalis*). Kod predsofokratskih filozofa fizika je bila glavno područje interesa. Aristotel je fiziku ubraja u jednu od triju teorijskih filozofija (teorijskih znanosti). Uz prvu filozofiju (metafiziku ili ontologiju) i treću filozofiju (matematiku) fizika je predstavljala drugu filozofiju, koja istražuje promjenljivo biće prirode, načela i uzroke gibanja i promjene prirodnih bića. U vezi s učenjem o četirima uzrocima i o prvome pokretaču, Aristotel je razlikovao dvije fizike: zemaljsku ili sublunarnu i nebesku ili supralunarnu (fizika neba, astronomija), u kojima vladaju različiti zakoni. S tim u vezi je njegovo učenje o prirodnim mjestima i prirodnim i prisilnim gibanjima, pobijanje atomizma i postojanja praznoga prostora te nauk o neprekinutosti (kontinuitetu). Iako se već u srednjem vijeku pojavila ideja eksperimentalnog istraživanja, fizika je postala eksperimentalna i matematička (matematizirana) prirodna znanost tek s J. Keplerom i G. Galileijem, kada su motrenje, mjerenje i eksperimentiranje postali bitni sastavni elementi znanosti. Fizika je tada postala kvantitativna, za razliku od aristotelovske kvalitativne fizike. S I. Newtonom se razjedinijena aristotelovska fizika ujedinjuje tako da su Newtonovi zakoni